

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИХ ФЕНОМЕНІВ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИМИ ВЧЕНИМИ (В. Гнатюк, М. Грушевський, О. Колесса, І. Мірчук, В. Стефаник, І. Франко, Я. Ярема)

I.B. Данилюк,

кандидат психологічних наук, доцент, заступник декана
факультету психології Київського національного
університету ім. Т.Шевченка

Вивчення психології "народного духу" західно-українськими етнографами (В.Гнатюк, М. Грушевський, Ф. Колесса, І.Франко)¹

Багатими матеріалами для дослідження етнопсихологічних феноменів на теренах України є український фольклор. Над його вивченням чимало попрацювали, зокрема, такі західноукраїнські етнографи, письменники, історики, як В.Гнатюк, М.Грушевський, Ф.Колесса, І.Франко.

Вагомий внесок у царині фольклористики зробив, видатний західноукраїнський учений Філарет Колесса (1871 – 1947 рр.). Наскільки очевидним це було для його сучасників, свідчить хоча б такий факт: із появою Колесси на Інтернаціональному конгресі народного мистецтва в Антверпені (1930 р.), головуючий тоді Бела Bartok звернувся до присутніх: "Panovе делегати! Встанемо на честь одного з найбільших слов'янських етнографів Філарета Колесси".

¹ Із книги: Данилюк I.B. Історія психології в Україні: західні регіони (остання чверть XIX – перша половина ХХ ст.), С. 39-50

До кола сподвижників фольклористики молодого Колесса ввів його старший брат Іван – людина талановита, всебічно освічена, до глибини душі захоплена народною творчістю, музикою. Це він, будучи студентом медичного факультету в Кракові, організував прогресивну українську молодь у "Громаду", просив І.Франка надсилати йому відповідну літературу, із захопленням збирав зразки народної творчості, заохочував до цього інших.

У 1896 році Ф.Колесса закінчив філософський факультет Львівського університету, а в 1918 – захистив докторську дисертацію з філології у Віденському університеті.

Ф.Колесса плідно працював у царині музичної етнографії. На його думку, записування мелодій, що традиційно зберігаються в пам'яті народній чи то в поєднанні з пісенними текстами, чи без тексту в інструментальній музиці, описи народних музичних інструментів, обрядів, забав, свят – усе це відіграє велику роль не лише в музикознавстві, але й в інших галузях науки (зокрема для етнології, психології, історії словесності).

Епохальне значення для розвитку музичної етнографії мало пристосування до її послуг фонографа, який давав змогу записувати мелодії з найбільшою точністю. Значення фонографа для музичної етнографії та інших наук було належно оцінено в наукових колах, і при університетах та академіях виникли архіви фонограм. Ці архіви стали центрами дослідження давніх музичних культур і розвитку порівняльного музикознавства.

Цілий цикл виданих праць Ф. Колесса ("Мелодії українських народних дум", 1910-1913 рр.; "Про генезу українських народних дум", 1921 р.; "Формули закінчення в українських народних думах", 1925 р.) та низка неопублікованих - нова й важлива сторінка в історії вивчення українського народного епосу. Вперше маючи в розпорядженні велику кількість музичних записів дум, Колесса значно збагатив методику їхнього дослідження, уявлення про особливості їхнього стилю, про їхніх творців і носіїв. За роботу "Мелодії українських народних дум" Віденський університет у 1918 році надав Колессі звання доктора філології.

Ф. Колесса неутомно працював у створеній при Науковому Товаристві ім. Шевченка у Львові Етнографічній комісії, члени якої систематично збирали й досліджували етнографично-музичні матеріали, що видалися окремими томами в "Етнографічному збірнику" й "Матеріалах до української етнології". Наукове Товариство ім. Шевченка брало активну участь у I конгресі слов'янських географів і етнографів, який відбувся у Празі в червні 1914 року. Зокрема, Ф. Колесса виступив із доповіддю "Про речитативні форми української народної поезії (в голосинах, просьбах, обрядових весільних промовах і думах)".

Під усною словесністю Колесса розумів народні пісні, думи, замовляння, прислів'я, казки - весь запас поетичних творів, що живуть у пам'яті народній, передаються від покоління до покоління шляхом усного переказу, таким чином зберігаючись упродовж віків без допомоги письма.

Твори усної словесності, на думку Колесси, постають завдяки талановитим особистостям із народу, іноді їх переймають з якогось книжного джерела, переробляючи на народний лад. Однак, коли такий індивідуальний твір поетично налаштованої людини переходить в усну традицію широкого загалу, то його пристосовують як за висловом, так і за форму до інших творів усної словесності, в усному вираженні він зазнає змін і за змістом, поволі втрачає ознаки індивідуальної творчості, стаючи віддзеркаленням почувань народних мас і набираючи ознак колективної творчості.

Ф. Колесса пояснює буйний розквіт народної поезії у східноєвропейських народів тим, що Візантія разом із християнством не допускала народного й світського елементу до літератури. Церква також не давала простору для розвитку драматичної літератури і недостача драматичного письменства дуже характерна для візантійсько-слов'янських теренів. Західноєвропейська народна поезія не може зрівнятися зі східноєвропейською за безпосередністю й глибиною, бо західні народи заради вищої культури втратили безпосередній зв'язок із природою.

Колесса вважає, що основною рисою народної поезії східноєвропейських народів є тепле почуття до родини, особливо звеличення материнської любові, що яскраво виступає в українських народних піснях і думах про вдову, сестру і брата, Олексія Поповича, втечу братів з Азова та інших.

Ta найхарактернішою притметою української народної поезії, на думку Колесси, є животворення природи, "живе спочування з природою", що так соковито проступає в українських народних піснях. "Це зостанок анімістичного світогляду, коли людина на давніших ступенях

духовного розвитку, живучи в безпосередній стичності з природою, вважає себе її частиною, дивилася на ціле своє оточення - звірів, птахів, дерева, рослин, ріки, скали - як на єства з людською душою, що приймають живу участь у людській долі, що спочувають людини в щастю й нещастю, помагають або шкодять" [1.].

Народні пісні, так само як і мова, є органічним витвором народного духу: вони живуть і розвиваються в тісному взаємозв'язку з духовним життям народу як його найсильніший вияв, тому українські народні пісні дають невичерпні засоби до пізнання характеру й душі українського народу, його історії й культурного розвитку.

Колесса стверджує, що українські народні пісні й думи варто досліджувати передусім як поетичні твори з високими артистичними ознаками, характерними як для змісту, так і для форми. Розглядаючи українські народні думи, Ф. Колесса доходить висновку, що в них часто вдаються до певного паралелізму, коли образи із природи чи взагалі із зовнішнього світу порівнюються з проявами внутрішнього життя людини. "Між обома паралельними картинами з'являється зв'язок асоціації, близької аналогії, що дуже часто скидається на порівняння: в природі діється щось подібне як у душі або взагалі в житті людини".

Ой, не шуми, луже, зелений байраче.

Не плач, не журися, молодий козаче.

Без усної словесності неможливо було б належно зрозуміти й дослідити такі твори, як "Начальний літопис", "Слово о полку Ігоревім", віршову літературу середньої доби й поезію нової доби.

Із усіх царин народної творчості найхарактернішою для духу українською народу є його народна музика. Український народ, стверджує Колесса, обдарований від природи тонким музичним почуттям і надзвичайною співучістю, виливає в музиці свою сердечну, з глибин душі пливучу сповідь, у музиці з найбільшою безпосередністю відкриває він свою душу, свою палку, розмріяно-меланхолійну вдачу.

Інший дослідник народної творчості - Володимир Гнатюк (1871-1926) - також здобув собі славу визначною вченого не лише у слов'янському світі, а й за його межами.

Любов до народної творчості В. Гнатюку прищепили з малечкою батьки. У 12 років майбутній фольклорист знав близько 100 різних оповідань і казок, а через п'ять років мав власну рукописну збірку, що складалася із 500 пісень. 1894 року Гнатюк стає студентом Львівського університету. Тоді ж у Львові було засновано товариство польських і українських дослідників народного життя і творчості "Towarzystwo Ludoznaucze", до роботи якого він відразу долучився. Вступивши до Наукового Товариства ім. Шевченка, Гнатюк згодом стає головою його Етнографічної комісії, розгорнувши організаційно-збирацьку роботу по всій етнографічній території України.

Найпершим предметом наукових зацікавлень В. Гнатюка стала фольклористика. Він присвятив їй чи не найбільше уваги. На його думку, національна етнографія, попри те, що український народ позбавили вищих культурних верств і державної організації та пов'язаних із нею культурно-наукових інституцій, які б постійно опікувалися його культурно-науковим розвоєм, не лише не лишилася позаду в цьому загальному русі, а в окремих напрямках змогла й випередити інші народи.

Аналізуючи творчість українських письменників Марка Вовчка, О. Кобилянської, Н. Кобринської, І. Котляревського, М. Коцюбинського, П. Куліша, С. Руданського, І. Франка, Т. Шевченка, Гнатюк доходить висновку, що всі їхні твори ґрунтуються на народних оповіданнях, піснях чи бодай навіяні народною поезією.

У народній творчості учений вбачає пряме відображення історії народу, а різні жанри усної народної творчості – то своєрідні історичні документи народу-творця, "його долі і життя".

Великий інтерес у Гнатюка викликають народні звичаї, вірування і взагалі фольклорна проза. Але з-поміж багатьох жанрів народної творчості на перше місце Гнатюк ставить народну пісню.

Хоча організаційно-збиральницька робота велася по всій етнографічній території України, найбільше фольклорного матеріалу знаходили в Галичині. Особливо вирізнялися коломийки – коротенькі пісні, що складаються переважно з одного чи двох куплетів найрізноманітнішого змісту. Кожен прояв народного життя діставав своє віддзеркалення в коломийці. Тому й іхня цінність для народного життя надзвичайно велика. З Гнатюком погоджувався і Ф. Колесса, зазначаючи, що коломийка найбільше здатна до імпровізації, до передавання тонких нюансів почуттів, подробиць особистого та родинного життя й народного побуту, вона легко переходить у царину жарту й сатири, однак не цурається й вагомих суспільно-економічних тем.

Гнатюк не погоджувався з думкою М. Сумцова про те, що коломийки з'являються тоді, коли поступальний рух на якийсь час припиняється. Передусім слід нагадати, що в народній поезії ніколи не буває застою, адже народ – то не індивідуум, що мучиться, вичерпується: він живе повноцінним життям, яке має різноманітні форми, зокрема поезію, отже, і поезія не може перебувати в занепаді.

У коломийках Гнатюк звертає увагу на глибину порівнянь і влучність добору образів.

Ой туди ся лози хилять, куди їм похило;
Туди очі виглядають, куди серію мило.

У цих словах розкривається також загальна схема психологічного паралелізму: зіставляються мотиви, один вказує на іншого, пояснюючи один одного. При цьому переважатиме той, який наповнено людським змістом. Коли ж паралель стає звичною, вона перетворюється на символ.

Висловлюється думка про те, що коли дослідники описують національний характер, то в більшості випадків спостерігається тенденція до схвальної оцінки рис, що проявляються в особливостях психічного складу свого народу. Аби запобігти упередженному трактуванню, В. Гнатюк наводить кілька думок іноземців про національну своєрідність українців, зокрема про народну поезію та мову, яка, на думку О. Потебні, не лише етнодиференціальна, а й етноформуюча ознака будь-якого народу, що зумовлює саме його існування.

Олексій Павловський так полюбив українські пісні, що завдяки їм став прихильником української мови, вивчав її та уклав першу граматику живої української мови ("Грамматика малороссийского наречия", 1818 р.). У передмові до неї, характеризуючи вдачу українців, він зауважує, що, живучи кілька років на Україні, міг цілком пристосуватися до національного характеру її жителів, яким притаманне щось приемно меланхолійне. Вони мають природну проникливість, беручість, здібності до музики та схильність до співу. Гостинність і простота звичаїв уособлюють їхні найкращі риси. В ділових справах вони справедливі, в намірах розважливі, люблять порядок і чистоту, працюють без поспіху й бездоганно, до науки здатні, мабуть, від природи. Їхні пісні майже всі сумні, прихована в них мудрість, невимушене висловлювання думок, осяйна ніжність і незрівнянна доброчесність. Чи може щось вразити сильніше, ніж спів українців зечорами в літню пору своїх журливих пісень.

Німецький поет Ф. Боденштадт, який переклав збірку українських народних пісень на німецьку мову (1845 р.),

зазначав: "Українська мова – найзвучніша з усіх слов'янських і з великими музичальними задатками, ні в якій землі дерево народної поезії не дало таких величезних плодів, ніде дух народу не відбився так живо й світо в піснях, як в українців, який чулий подув суму, які чисто людські почуття висловлюються в піснях, що козак співає на чужині. Яка ніжність разом із мужньою силою проймає його любовні пісні! Треба ще особливо вказати на такт і чистоту, що панують у тих піснях. Конче треба признати, що народ, котрий може співати такі пісні й любується ними, повинен стояти зовсім не на низькім ступені розвитку".

Один із представників слов'янства Люкшич вважає, що українська народна поезія найбагатша в Європі. Вона вирізняється естетичною вартістю і поетичним натхненням, влучністю вислову й має в собі щось, що підімає, щось величне, чутливо, меланхолійне та мальовниче.

Тим, що в Західній Україні наприкінці XIX – у першій четверті ХХ століття було зібрано стільки фольклорного матеріалу, ми маємо завдячувати М. Грушевському та І. Франку. Вони розуміли, що без вивчення народної творчості неможливо всебічно пізнати дух народу. У статті "Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальнє державне завдання" Грушевський писав: "Фольклорний матеріал треба зібрати, вибрести, висіяти з плинного потоку життя. Кадри збирачів мусять бути ще більш докладно й тонко, ніж при збиранні останків старої матеріальної культури і народного мистецтва, відчувасти в словеснім і фольклорнім матеріалі, який пливе перед їх очима і слухом, присутність цінного: вибрести те, що може відбивати в собі пережите, старе: вимираючу психіку, мораль, уяву".

М. Грушевський навіть у своїх наукових розвідках виступає як представник народництва. Він і сам називає себе "останнім могіканом народництва". Народницькі позиції особливо яскраво втілилися в ранніх його історико-літературних статтях, опублікованих у "Літературно-науковому віснику" в 1898 році ("Українське літературне відродження в історії української народності", "Століття "Енеїди" І. Котляревського").

Грушевський дотримується мовно-літературної концепції нації: народ – це його мова. "Слово врятувало український народ із видимої загибелі", "головну роль відіграво українське народне слово", – зазначає вчений. Він вірить у визвольну функцію слова, у визволення нації через слово. Грушевський ототожнює відродження літератури з відродженням нації.

Іван Франко також вважає, що прагненнякої нації до самостійності підтримується тією літературою, яка сприяє утвердженням нації вже самим своїм існуванням і власним вільним словом.

Починаючи із 70-х років XIX століття Франко поспіль відстоював єдність української літературної мови, переконливо доводив, що відмова від рідної мови вихолощує душу людини, бо питання мови стосується глибинної структури мислячої істоти, якою є людина.

Національна багатоманітність є результатом тривалого процесу, а не первинної властивості мови та культури, тому комплекс питань про національну своєрідність мови І. Франко розглядає у взаємозв'язку з історією її носіїв, не абстрагуючись від етнографії та етнopsихології.

Увагу дослідника передусім приваблює функціональне дослідження мови, орієнтоване не лише на її комунікативну роль, а й на поглиблена пізнання мови як засобу для творення думок, акумуляції культури народу і творчого відродження світу.

Рідна мова для Франка – рецептор духовно-емоційного життя людини, що у найвищому своєму прояві

переростає національні рамки й сприймається як загальнолюдське надбання. Під поняттям "нація" Франко розуміє таку етнографічно окрему спільноту людей, яку згуртовує усвідомлення своєї єдності, бажання берегти й збагачувати власну духовну й інтелектуальну культуру, прагнення й надалі не втрачати самобутності, хоча й розвивається в загальнолюдському річищі земної цивілізації. У Франка викликало тривогу загрозливе становище в Україні, яке змусило О.Потебню засвідчити: "Українська нація обернулася в етнографічний матеріал, придатний хіба для наукових дослідів" [1].

Франко вважав, що в XIX столітті мистецтво, а особливо поезія, рішуче виходить за межі одного краю і одної національності, втягує в коло своїх інтересів усе людство, усі народи й часи, стає більшою чи меншою мірою за змістом своїм інтернаціональною, вселюдською. Вся сукупність новочасної просвіти й науки, всі здобутки психології і соціології, історії і етнології слугують для неї матеріалом, з якого вона добуває для себе поживу. Та водночас з інтернаціоналізацією літературного процесу, стверджує І.Франко, відбувається націоналізація кожної поодинокої літератури, виступають дедалі рельєфніше її питомий національний характер, її оригінальні прикмети, основні особливості її народного гумору й народного пафосу, властивості її вислову, літературного стилю, поетичної техніки.

Історія мови має бути частиною історії духовного життя народу в його відносинах з іншими народами. Тимою й історик літератури повинен "находити для себе цінні зостанки мови, термінології, свідоцтва про вірування, погляди і звичаї, людей, пам'ятки їх побожності, справедливості і патріотизму".

Характерно, що Франко постійно веде мову про єдність українського народу, зумовлену екологічно, мовленнєво, на певних історичних етапах соціально, політично й завжди духовно. В історії і в характері українського народу, пише Каменяр у статті "Українці", є щось таке, що засвічує його тісний тисячолітній зв'язок із землею, яку він заселяє: все та само постійність і спорідненість за незначної відмінності, все та само сонячна лагідність і жвавість поєднана з лише степовикам притаманною журливістю.

Іван Франко пізнавав психологію народного духу через вивчення народної творчості, зокрема українських

народних пісень. Він вважав, що народні пісні містять таку масу різноманітного матеріалу, "дуже часто накиданого безладно, записаного руками мало тямучих збирачів, усного й книжного, що вже саме прочищення цих хащ і внесення якогось ладу в ті праліси може бути корисною роботою. Але слідом за цим елементарним ділом, – продовжує далі Франко, – вирінають інші, далеко важливіші проблеми: зв'язок з історією народу, його національною свідомістю та соціальним почуттям, зв'язок із загальною еволюцією народу, з хронологією його подій, з психологією його творчості".

Звертаючись до вивчення фольклорних явищ, Франко поряд з українською народною творчістю як матеріал для досліджень часто бере фольклорні твори сусідніх слов'ян (особливо сербів, поляків, росіян і болгар) та інших народів світу. Широко й систематично він публікує зразки фольклору – спочатку у великій рубриці "Із уст народу" в журналі "Житіє і слово", а згодом (з 1895 р.) в спеціальному фольклорному виданні – "Етнографічному збірнику". До кола його наукових розвідок входять такі нові питання, як зв'язок старої та нової літератури з фольклором, професійної музики з народною пісенністю, взаємовідносини колективу та індивідуума у фольклорному процесі тощо. Під керівництвом Франка розпочали свою діяльність такі відомі вчені в галузі фольклористики, як В.Гнатюк, С.Людкевич, Ф.Колесса, В.Охримович, О.Роздольський.

Іван Франко брав активну участь в організації товариства фольклористів у Львові (1893-1894 рр.), виступав із рефератом (польською мовою) "Етнологія та історія літератури" на з'їзді польських літераторів і журналістів (1894 р.), співпрацював (1894-1895 рр.) із польськими фольклорними журналами "Lud" (Львів) та "Wista" (Варшава). На думку Франка, дослідження історичних пісень і дум, народних лірических пісень і балад, епічних західноукраїнських співанок і коротеньких численних коломийок є досить актуальним, адже вони містять у собі відображення національних рис, можуть наївні з усією поетичною творчістю слугувати важливим джерелом для пізнання духовної життя українського народу і бути цінним матеріалом для розуміння типових його поглядів і думок про певні соціально-економічні та історичні події.

Література

1. Гнатюк В. Українська народна словесність – Відень, 1917.
2. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість// Записки НТШ. Нью-Йорк, 1951. Т. 201.
3. Грушевський М. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання // Україна: Науковий двомісячник української літератури. Київ, 1925. Кн. 5.
4. Денкер Х. П. А. Фрейда Н. Х. Национальный характер и национальные стереотипы // Современная зарубежная этнопсихология. Москва, 1979.
5. Колесса Ф. Українські народні думи у відношенні до

пісень, віршів і похоронних голосінь // Записки НТШ. 1921. Т. 131.

6. Колесса Ф. З ширини української музичної етнографії // Записки НТШ. 1925. Т. 136-137.
7. Колесса Ф. Фольклористичні праці. Київ. 1970.
8. Овсяніко-Куликівський Д. Н. Воспоминання Петроград. 1923.
9. Письма Бела Бартока Філарету Колессе // Советская музыка, 1961. № 1.
10. Франко І. Студії над українськими народними піснями. Львів. 1913.
11. Франко І. Зібрания теорий: У 50 т. Київ, 1984. Т. 41.

Аналіз національного характеру українського народу (І.Мірчук, Я.Ярема)

Специфіка української науки в Західних регіонах України між двома світовими війнами полягала в тому, що вона розвивалася далі як при Науковому Товаристві ім. Шевченка у Львові, так і в еміграційних центрах, переважно в Чехословаччині – Прага, Подебради, менше – у Варшаві, Берліні й Парижі. Найсприятливіші умови було створено в Чехословаччині. З ініціативи президента

ресурсів, відомого вченого професора Томаша Масарика в 1921 році на урядовому рівні розробили план розбудови еміграції, який полягав у створенні супутніх або російських чи білоруських наукових, культурних, навчальних установ, закладів і товариств.

Центром української еміграції стали Прага та курортне містечко Подебради. У Празі в 1921 році було відкрито Український вільний університет і в 1923 році Український високий педагогічний інститут ім. М.Драгомара-